

Godfried kardinaal Danneels

IS EEN OUDE HONGER TERUG?

Schoonheid als bron van spiritualiteit

Titus Brandsma Instituut | Uitgeverij Valkhof Pers

isbn 90 5625 084 1

© 2000 by Titus Brandsma Instituut, Nijmegen | Valkhof Pers, Nijmegen

Omslagontwerp: Brigitte Slangen, Nijmegen

Omslagillustratie: © Edvard Munch, 2000 c/o Beeldrecht Amstelveen,
De schreeuw (1893)

Verspreiding in België:

Maklu-Distributie, Antwerpen

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without prior written permission from the publishers.

De hier uitgegeven tekst is uitgesproken als
Titus Brandsma Lezing 2000

Is een oude honger terug?

Er is iets gebeurd. Te midden van een dorre tijd, geregeerd door rationaliteit, efficiëntie en consumptie, schieten allerlei soorten gebedsgroepen, bezinningscentra, symposia en congressen over spiritualiteit als paddestoelen uit de grond. Publicaties over mystiek vind je meer dan ooit. Er zijn zelfs tijdschriften die praktisch niets anders dan gebeden publiceren (bijvoorbeeld het Franse *Prier*). Er valt blijkbaar weer regen op de vergeelde grasmat van het geestelijk leven. En het gaat niet zo-maar om een zomerse plensbui: er is meer aan de hand.

Wat is er dan wel gewijzigd? Vanuit sociologische hoek gezien, zeker dit. Het 'geestelijk environment' van de mens is sterk gehavend. Er heerst overal stress, veel haast, onzekerheid en een kouwelijk gevoel niet meer 'omgeven' te zijn door de vertrouwde referentiekaders. De sterren zelf zijn aan het dansen en welke kapitein kan zo nog de koers aanhouden? Er dreigt ook een nieuwsoortige 'ecologische ramp': de geestelijke biotoop van de mens is gemuteerd.

Maar ook de mens zelf is veranderd. Hij is een stevige plant en een krachtig dier: hij kan zich aanpassen aan een gewijzigde biotoop. Zijn overlevingsinstinct is trefzeker en hij is niet louter geconditioneerd door het omgevende geestelijk klimaat. Hijzelf conditioneert het ook. De mens is niet louter thermometer, hij is ook thermostaat. Als het rondom hem al te dor wordt, improviseert hij zichzelf tot regenmaker. De hunker naar spiritualiteit die de laatste decennia aanhoudend toenam, is daar een indicator van. De mens wil leven 'naar de geest' en de gelovige mens 'in de Geest'.

Constantin Brancusi, Het gebed (1907),
Nationaal Museum voor Schone Kunsten (Boekarest)

VANWAAR DIE HONGER?

Hoe komt het dat de ‘oude honger’ terug is? Waar decennia geleden alleen zeldzame specialisten zich bogen over de mystieke auteurs en hun teksten of over de wijsheden van het Oosten, zijn de rekken met boeken over dit domein weer goed gevuld. Vanwaar die honger? Wat ontbrak dan wel op het bord of in het dieet?

Geëmigreerd uit zichzelf

De mens is de laatste tijd meer en meer buiten zichzelf gaan leven. Hij is weggestapt uit zijn ‘centrum’ en geëmigreerd naar wat ‘buiten’ ligt: de wereld van de dingen, objectiveerbaar, kwantificeerbaar, manipuleerbaar. Hij is gefascineerd door het doen, het ingrijpen, het omvormen en het beheersen. Hij wordt binnenstebuiten gekeerd. Zijn bewustzijn is een verzonken bewustzijn geworden en zijn ik ‘uitgegoten’. Raakt hij niet gevangen in een extreme extraversie, waarbij zijn innerlijkheid dreigt te verschrompelen?

Door deze extraverte houding riskeert de mens ook in de war te geraken bij zijn beleving van tijd en duur. Hij raakt de ruggensteun van het verleden kwijt, maar hij raakt evenzeer ontworteld uit het heden om bijna uitsluitend reikhalzend in de toekomst te leven. Zo wordt hij ook geamputeerd van twee steunpunten: het geheugen dat hem wijsheid geeft en het bewustzijn van het nu-moment dat hem zowel realistisch als vertrouwd maakt.

De mens heeft een ingebouwd correctiemechanisme. Het is dan ook niet verwonderlijk dat dit alles een honger induceert naar de her-winning van het eigen ‘ik’ en naar de her-situering van zichzelf op de tijdsband. Dat is meteen de honger naar spiritualiteit! Want spiritualiteit is steeds gebouwd op de interioriteit, op de herwinning van zichzelf. Zei Bernardus in de middeleeuwen al niet tot de studenten van Parijs: “Messieurs, ayez pitié de vos âmes”? Spiritualiteit is altijd gebouwd op de sokkel van het geheugen, rustend op het patrimonium dat mee kwam uit het verleden en op gezond realisme, geput uit wat De Caussade noemde: “le sacrement du moment présent”.

*“De volgende dag in de vroege kwam er
een wormpje dat de boom aanvrat”¹*

De mens is een boom die driedubbel geworteld is. Zijn hele vitaliteit wordt gevoed door drie pulsies, die hij van bij de aanvang van zijn Schepper heeft meegekregen: de drang om te bezitten, de seksualiteit en de drang tot zelfontplooiing. Van alle drie heeft God zelf gezegd dat ‘het goed was’. Daarenboven heeft de ontwikkeling van wetenschap en techniek op deze drie terreinen aanzienlijk grotere mogelijkheden geschapen. Ze hebben de mens dieper gehumaniseerd. Hij kan meer mens worden omdat hij zich los kan maken van een aantal limieten en verplichtingen die hem hinderen bij het bezitten, genieten en beheersen.

Maar aan de wortel van die boom zit – zoals aan de ricinusstruik van Jona voor Ninive – een wormpje, dat in één nacht de boom kan doen verdorren. Het wormpje heet hybris, overdrijving en

mateloosheid. Die brengen mee dat de wortels zich losrukken uit de voedingsbodem die hun het levenssap levert. De dankbare afhankelijkheid van de Schepper en de gerichtheid op hun bestemming: het 'goede leven' van mens en medemens. De hybris doodt.

De oudheid wist het reeds: hybris was al de zenuwknoop in de Griekse tragedie. Wellicht is het verschil met toen dat de waarschuwing niet enkel uitgesproken wordt – verbaal – in het theater of op de kansel, maar dat de effecten aan den lijve ondervonden worden. Het opblazen van materie, minne en macht (de drie m's) maakt de moderne mens niet gelukkiger, al heeft hij veel meer mogelijkheden op die drie terreinen dan zijn voorouders. Er is inderdaad hier en daar een significant verlangen naar soberheid, naar een nieuwe kuisheidscultuur en naar een deemoediger leven. Men voelt het aan den lijve en experimenteert ermee: overdaad leidt op alle terreinen tot een 'ecologische ramp'. Er heerst verwondering en bewondering (vaak nog platonisch!) ten aanzien van eremijten, bonzen, goeroes en lama's en de monasteria hebben nog nooit zo weinig kandidaten gehad en tevens zoveel nieuwsgierige bezoekers.

Een nieuwe definitie van geluk ontwaakt. Gelukkig zijn werd lange tijd – en nu nog! – gezocht in een kwantitatieve toename: veel bezitten, onbezorgd de liefde bedrijven, veel te zeggen hebben. Meer en meer mensen gaan het hedentendage zoeken in de orde van de kwaliteit: beheersing maakt gelukkiger dan zwelgen. Al is ook hier een 'hedonistische motivering' niet afwezig (er zijn dieetwinkels en kuuroorden!). Epikouros zei het al: 'niet overdrijven'. Men is nog lang niet toe aan de 'evangelische raden'. Toch is deze bewustwording een uiting van zoeken naar 'leven in de geest', naar spiritualiteit.

Het duister van de she'ol

Het is nog niet zo lang geleden dat voor christenen (en zelfs niet-christenen) het schouwen naar de hemel en het leven na de dood vanzelfsprekend waren. Men zag hunkerend uit naar het hiernamaals en putte daaruit heel wat kracht om op aarde te leven. Toen ging het gordijn van het uitspannel dicht – eerst bij denkers en filosofen, zelfs bij enkele theologen, later in brede lagen van de (eveneens christelijke) publieke opinie. Het zicht op het eeuwig leven werd troebel, het verduisterde en viel tenslotte haast helemaal weg. Om zichzelf moed in te spreken, zei de mens toen dat hij het zelf wel zou klaren. Hier beneden al, er moest geen hemel meer zijn. Het eeuwig geluk viel weg als motief voor de vita bona. In de plaats daarvan kwam een – vaak verhit – verantwoordelijkheidsgevoel, een uitgebreide deskundigheid in wetenschap en techniek, dat alles gestuwd door een ernstige dosis filantropie.

Die pretentie kom je nog overal tegen. Maar wat wel gewijzigd is, is de zelfzekerheid, de stoerheid en het euforisch zelfvertrouwen waarmee men ze poneert. Zullen we het wel allemaal klaarspelen en de wereld maken tot een 'hemel op aarde'? Niet dat het werken aan de wereld onbelangrijk of onmogelijk zou zijn. Maar de mens heeft blijkbaar niet genoeg aan een geseculariseerde versie van het 'Rijk Gods'. Diep in zijn hart leeft het onblusbaar verlangen om eeuwig te leven. Evenmin kan hij in zijn stervensangst volledige troost vinden door het 'geloof' in de reïncarnatie. De mens kan niet met de dood overweg en daarom heeft hij – zelfs meer dan vroeger – de dood omkleed met taboes of cynisme. Het is niet gelukt om het zogenaamd 'dromen' van een eeuwig voortbestaan te exorciseren door de mens 'wakker' te maken voor het nu of door hem bescheidenheid voor te houden in zijn leefpretenties. Hij zoekt langs alle kanten naar een nieuw intellectueel houvast voor

zijn omgaan met de dood en naar heilstechnieken om te overleven. Dit grensverleggend zoeken op zich is al een zoektocht naar spiritualiteit.

De blinde vlek op het netvlies

In diezelfde lijn situeert zich het feit dat voor de antieke en middeleeuwse mens het bestaan van een onzichtbare wereld een vanzelfsprekendheid was. De literatuur en de kunst toonden dat de mens op vertrouwelijke voet leefde met God, de engelen, de heiligen en de geesten. Zijn blik was prekritisch. Sindsdien is de blik van de mens verlegd: hij speurt niet meer naar wat achter de horizon steekt, maar hij kijkt naar de voorgrond. Wat voor hem belangrijk is, is wat onder zijn zintuigen valt en empirisch kan geconstateerd, geverifieerd en geregistreerd worden. De werkelijkheid moet immers integraal kwantificeerbaar zijn. Ze is het exclusieve kennisterrein van de positieve wetenschappen en het werkveld van de techniek. De onzichtbare wereld is verwezen naar het domein van de verbeelding of het staat haar alleszins te wachten. Er zit een blinde vlek op het netvlies van de mens. Men zegt: als je niets ziet, dan is er ook niets te zien.

Het is zeer de vraag of zulke uitspraak het vandaag nog helemaal doet. Is daar echt niets te zien? De hedendaagse mens is weer gevoeliger voor onzichtbare dingen, al is deze onzichtbare wereld zeker nog niet meteen de wereld van de bijbel en van het christelijk geloof. Het is zo-als met de blinde uit het evangelie: “Ik zie mensen, maar het zijn als bomen, zegt hij!” Hij moet nog verder genezen worden, want ‘bijgeloof’ ziet ook vele dingen die niet te zien zijn.

Maar het blijft waar dat er opnieuw duidelijk interesse groeit voor wat niet rationeel en empirisch verifieerbaar is. Het exclusieve positivisme van het einde van voorgaande eeuw leeft alleen nog voort in een aantal academische milieus die er een dogma van moesten maken omdat ze er niet van los wilden komen. Er is natuurlijk ook het praktisch atheïsme van de consumptieve cultuur. Maar in deze postmoderne tijd is er wel hunker gegroeid naar irrationaliteit en verbeelding. Hierbij is natuurlijk niet alles positief: vele esoterische zoektochten zijn zelfs een regressie. Maar het lijkt erop dat het verzet tegen de wereld van het onzichtbare bij de postmoderne mens niet meer congenitaal is of een vanzelfsprekendheid die niet eens ter discussie mag staan. Het blijft wél waar wat Bertrand Russell zei: “waarover je niets weet, daarover moet je zwijgen”. Maar men heeft ervan gemaakt: “waarover je eenmaal bent gaan zwijgen, daar kun je niets over weten”. Leven met een nieuwsgierige en tegelijk kritische blik op de onzichtbare wereld is niet meer af te doen als naïviteit, onverantwoordelijkheid, luiheid of ziekelijke geewhonger. Dat alles kan alvast niet meer doorgaan als een hinderpaal voor het ontwaken van de honger naar spiritualiteit.

De dubbele inperking

Is de mens daarbij ook niet het slachtoffer geworden van een dubbele verenging?

De eerste situeert zich op het vlak van het denken, de andere op dat van het doen. Het allesoverheersend kennismodel van de hedendaagse mens is dat van de positieve wetenschappen: de rationaliteit. Er is nauwelijks nog plaats voor de metafysica.

Dit is een illegitieme inperking: zowel objectief op het domein van het kenbare – alleen nog de kwantificeerbare en empirisch verifieerbare werkelijkheid bestaat – als subjectief op het domein van

het ken-orgaan dat alleen nog de pure ratio kan zijn, het redenerend en objectiverend verstand. Zo ontstaat een kennis die principieel zichzelf veroordeelt om partieel te blijven. Zulke houding moet wel eens haar tol eisen. Men wordt er zich inderdaad terug meer en meer van bewust: we kennen meer dingen dan wat onder de zintuigen valt en ons ken-orgaan is meer dan de naakte rede ; het voedt zich ook aan emotie, affectiviteit en verbeelding. “Er zijn meer dingen in hemel en aarde, dan in het arme hoofd van Hamlet binnen kunnen”, laat Shakespeare een van zijn personages zeggen.

Deze verenging heeft ook gevolgen op het terrein van de theologie. Die werd niet zelden verschaald tot de rationele en louter kritische be-nadering van het geloofsgegeven. Op stuk van methode en verificatieregels zong de theoloog vaak uit volle borst mee in het koor van de andere kennisdisciplines. Het eindproduct van zulk theologiseren was een soort ‘godsdienstwetenschap’ die geen enkel geloof meer voor-onderstelt en zich daardoor ook heeft afgesloten van die kenbron die al eeuwen haar eigen ‘geloofsbrieven’ kan voorleggen. Er gaan dan ook meer en meer stemmen op die pleiten voor het specifieke statuut van de theologie, als een wetenschap die van het geloof uitgaat, die natuurlijk ook de proef van de kritiek ondergaat en die tevens de liefde tot haar ‘object’ impliceert. Zulke theologie streeft naar het statuut van de *-sapida scientia* of wijsheid. Ze is niet onkritisch: ze is méér dan kritisch en ze laat daarom ook de geschriften van mystici en heiligen niet onbenut.

Een analoge inperking vindt men terug op het domein van het handelen. De hedendaagse mens is al te zeer een homo manipulator geworden die de werkelijkheid bijna uitsluitend benadert als maakbaar, plooibaar en beheersbaar. Op zichzelf is dit aanvaardbaar: “Gaaf en onderwerpt de aarde en maakt ze vruchtbaar”, zegt het boek Genesis. Maar ook hier stoot de mens op grenzen: exclusieve manipulatie ont-waardt het menselijk handelen tot be-handelen. Kunst en spel hebben daartegen trouwens in alle tijden stilzwijgend betoogd. Ze situeren zich in een gratuite benadering van de realiteit. Er groeit weer een trend naar contemplativiteit in het menselijk handelen: *contemplari* betekent dat men er rond gaat, het niet aanraakt; het is immers wars van elk nuttigheidsstreven. Dit is overigens de enige weg die men kan bewandelen om God in het oog te krijgen. God laat zich niet be-kijken (*déviser*) maar alleen aan-schouwen (*aviser*). Hetzelfde geldt trouwens voor de echte kennis van de medemens: alleen wie liefheeft kent en alleen wie bemind wordt kan zich laten kennen.

Dat alles verklaart trends in onze samenleving die niet meer te loochenen zijn. Er groeit terug grote belangstelling voor mystiek, voor gees-telijke geschriften van heiligen, voor gebed en voor een voedzame, sapiëntiële theologie, zoals men de monastieke theologie in de middeleeuwen al noemde. Daarbij is er een duidelijke interesse voor de waarden van het monastieke leven, zowel buiten als binnen het christendom. Het bloed kruipt waar het niet gaan kan. Men denke maar aan de ontelbare exploratietochten van westerlingen naar het Oosten, aan de toeloop van gasten in de abdijen, aan de vele vormen van associatie van leken met bestaande orden (de oude derde orden!); allen zoeken naar een therapie tegen de toxines van de omgeving waarin ze moeten leven. Er zou een heel pertinente beschouwing kunnen gewijd worden aan de therapeutische en bloedzuiverende functie van het monastieke leven in de wereld vroeger en nu. Het monachisme in het boeddhisme is altijd beschouwd geweest als de ‘oefenschool’ om te leren leven. Men komt er best wel eens van proeven, ook al blijft men er niet voor altijd. Ook hier is er blijkbaar een oude honger die terugkeert!

De kreet

Wie onze cultuur bekijkt, kan er niet naast kijken: in literatuur, film, toneel en kunst worstelt de hedendaagse mens met één reuzegroot probleem, dat van de eenzaamheid en de communicatiestoornis. De breuklijnen lopen door het hele landschap: tussen echtgenoten, tussen ouders en kinderen, tussen arm en rijk, tussen eerste en derde wereld, tussen heersers en verdrukten.

Nooit zijn de communicatiemiddelen technisch zo uitgebreid geweest en zo toegankelijk voor een groot aantal mensen en nooit is wellicht de eenzaamheid zo schrijnend geweest. De surfer op Internet bereikt iedereen, maar hij spreekt met niemand. Hij houdt een eenzame monoloog als een vogel in gevangenschap.

De hunker naar doorleefde verbanden met anderen en naar echt intersubjectief contact is groot. Nu is het zo dat echte communicatie altijd interpersoonlijk is: ze roept naar een levende en vrij antwoordende gesprekspartner. Het hele doen en laten van de hedendaagse mens is zulke schreeuw naar een levende gespreksgenoot. De schreeuw van Edvard Munch fungeert als logo van onze communicatie-arme tijd. Ieder van ons gelijkt op die dodendans-figuur – een en al mond – die eenzaam op een brug staat te schreeuwen: “komt er iemand?”.

Dit koortsige zoeken naar communicatie uit zich wellicht het eerst in ons zoeken om warm aan te leunen bij een erotische partner. Anderhalve eeuw geleden schreef Dostojevski al in zijn roman *De adolescent*: “Als de mensen eens wezen zullen zijn geworden, zullen ze zich dadelijk tegen mekaar gaan aandrukken, de ene bij de andere, heel dicht en heel lief; ze zullen mekaars handen vastgrijpen omdat ze weten dat ze nu alles voor mekaar zullen moeten zijn. Dan zal ook de grote idee van de onsterfelijkheid verdwijnen en ze zal moeten vervangen worden. Heel die grote liefdesdrift die zich tot dan toe op de grote Onsterfelijke had gericht, zal zich nu moeten verplaatsen naar de wereld, naar de mensen, ja naar elk grassprietje. De mensen zullen ontwaken en zich haasten om mekaar te omhelzen, rennen om iemand lief te kunnen hebben; want ze weten nu dat hun dagen voorbijschieten en dat dit alles is wat hun rest! Ze willen nu voor mekaar werken en alles aan allen geven en daardoor gelukkig worden. Elk kind zal weten en voelen dat iedere mens op aarde nu voor hem een vader en een moeder moet zijn.”

Hij had de erotische rage van onze tijd toen al voorzien. Hij wees reeds met de vinger de oorzaak aan: de Godsverduistering. Meteen was ook de therapie gevonden: het herontwaken van het Godsbesef. Is God niet de enige partner die in staat is om de schreeuw van de mens naar een gespreksgenoot te horen? Want naar Gods beeld en gelijkenis is de mens geschapen. God is daarom de enige die in staat is om te antwoorden op de existentiële schreeuw van de eenzame mens. Mensen kunnen dit niet. Daarom roepen veel mensen vaak zonder het te beseffen tot God. Soms geraken ze niet verder dan een afgod of blijken ze niet in staat om de vicieuze cirkel van een teleurstellende monoloog te doorbreken.

Zou daar niet een bron liggen van deze hernieuwde belangstelling voor spiritualiteit? De mens roept op een echte gespreksgenoot omdat zijn eenzaamheid steeds moeilijker te dragen valt.

De schreeuw van de hedendaagse mens naar God maakt het ook be-grijpelijk hoe goed hij zichzelf terugvindt in de accenten uit het boek der Psalmen. Hij is bewoond door een ‘psalmische sensibiteit’. Het hele palet van de gevoelens van het psalmenboek – van jubel tot revolve – lijkt hem wel op de huid geschreven.

De roep naar gemeenschap

Het zou echter een illusie zijn te denken dat de mens helemaal alleen God als partner kan vinden en daarvoor geen steun behoeft van medemensen, van een gemeenschap, van een stuk traditie.

Dat ware de illusie van een egotrip. Of om het anders te zeggen: kan inzonderheid de christen God vinden buiten de Kerk om? Kan hij God hebben als Vader als hij de Kerk afwijst als moeder? Heeft een mens wel de beschikking over een directe privé-lijn met God om met Hem te communiceren?

Een ander gevolg is te merken in het verspreide zoeken van veel tijdgenoten naar 'geestelijke verbondenheid in gemeenschap'. God zoeken op zijn eentje of alleen met het gezin, lijkt niet te doen. Overal gaan mensen zich verenigen in kleinere groepsverbanden, waar de relaties warmer, gepersonaliseerder en natuurlijker zijn en waar 'de bediening van de wederzijdse bemoediging' mogelijk wordt.

Er is zelfs meer. Sinds het concilie zijn vele leken begonnen met het zoeken naar een echte lekenspiritualiteit te midden van het seculiere bestaan. Heeft men aanvankelijk wel eens gedacht dat deze spiritualiteit, waar gezin en arbeid centraal staan, geheel los van al het bestaande en van de geestelijke tradities in de Kerk zou kunnen worden opgebouwd, dan is het nu vaak niet meer zo.

Nieuwe spiritualiteit is moeilijk ab ovo uit te vinden, want ze ontbeert zo de steun van de traditie en de wijsheid van voorgangers op die weg. Men ziet dan ook steeds meer groepen ontstaan die op een of andere wijze willen aansluiten bij de bestaande grote tradities. Die zijn er en ze hebben de tand des tijds doorstaan, vele doodlopende paden uitgeprobeerd en dan ook afgesloten voor het verkeer. Benedictus, Bruno, Bernardus, Dominicus, Ignatius, Theresia en generaties van hun volgelingen hebben een schat aan theoretische en praktische wijsheid verzameld die zich heeft geconcretiseerd in voedzame levensaders van waaruit nu nog kan worden geleefd. Deze vormen van associatie bij grote orden – dieper dan de klassieke derde orden maar in dezelfde lijn – hebben meer en meer aantrekkingskracht. Een nieuwe ent op een goede stam is vaak levensvatbaarder dan een tengere nieuwe aanplanting, zeker in een tijd waar het zo kan stormen en waar geen weerkundige dienst betrouwbare voorspellingen kan bieden.

Een spiritualiteit van kosmische signatuur

Wat Dostojevski in de hoger geciteerde tekst ook al had voorzien, is het heimwee naar een kosmische inbedding voor de hedendaagse mens. Eenmaal God verdwenen zal zijn, zei hij, zal de mens medelijden voelen en zorg dragen voor elk grassprietje. De eenzaamheid doet hem zoeken naar de warme biotoop van de natuur: hij wil zijn banden met de natuur en de kosmos weer aanhalen om niet alleen te zijn. Het is zo koud voor wie eenzaam op tocht moet gaan. De natuur is een veiliger en een gezelliger huis om in te wonen. Een goed stuk van de moderne spiritualiteitshonger is honger naar de natuur. Er is een verfrist besef gegroeid van de kostbaarheid van de schepping, men wil zich gretig laten omsluiten door de armen van de natuur. De mens gaat weer op zoek naar de geborgenheid van de moederschoot waaruit hij is geboren. Het franciscaans gevoel van een universele broederschap, die zon en maan, sterren, water en vuur complexloos broeder of zus noemt, is teruggekeerd. Dit is geen stuk late romantiek, maar een diep gevoel dat de

mens verbonden is met alles en integraal deel uitmaakt van de kosmos. Elk gevoel van verbondenheid is in zekere zin al 'religieus'. Re-ligare is binden, om het alleen nog maar bij een etymologische wijsheid te houden. De hedendaagse spiritualiteit zoekt haar wijsheid en haar gebedsvormen vaak in een taal en een sensibiliteit van kosmische signatuur.

De therapiebehoefte mens

Zelden is de mens zo sterk bewoond geweest door een hunker naar heling en genezing. Die therapeutische inslag vind je overal in zijn zoeken naar spiritualiteit. Het moderne leven met zijn chaotisch en verstoord ritme kwetst de mens en rukt hem uiteen. Daarbij is zijn huid veel delicateser geworden: ze registreert elke temperatuurschommeling en ervaart pijn bij elke schram.

Vanzelf gaat hij dan op zoek naar genezing, ook bij God. Die wordt dan vaak gezien als een superarts; godsdienst verhuist voor een groot deel naar de sector heiltherapie. Eigenlijk kan dit ook gedeeltelijk -verklaard worden. Het evangelie zelf maakt melding dat de zieken in massa's achter Jezus aanliepen. "Hij ging rond al weldoende en genas ze allen". Misschien werd dit genezende aspect van de godsdienst al te zeer verwaarloosd en is het voor een deel bezweken onder de moker-slagen van een kritische exegese en de rationele lezing van de teksten. Het spookbeeld van de magie was inderdaad nooit veraf. Toch heeft Vaticanum II in zijn liturgiehervorming nooit de allusies geschrapt naar de lichamelijke effecten bij de ziekenzalving en in de slotgebeden na de communie.

Natuurlijk is het niet zo dat godsdienst alleen maar als therapie kan gezien worden. Het christelijk leven is een leven om God te dienen, niet om zich van Hem te be-dienen. Maar het staat vast dat een van de drijfveren van het religieus gevoelen ongetwijfeld het verlangen is naar heel-making en genezing. Een hedendaagse spiritualiteit heeft alleszins geen slaagkans als ze dit aspect van bemoediging, heel-making en genezing niet gezond weet te integreren. Het blijft waar dat 'het geloof geneest'.

Deze therapeutische honger die de religiositeit van onze tijd tekent, heeft beslist ook zijn pathologie; door goeroes en andere heilstechniekers wordt veel bedrieglijks aangeboden en wordt de ware God soms vervangen door een moderne Asklepios of door goden van nog veel minder allooi: geld en commercie. Maar het blijft waar dat God de mens heel maakt en geneest en dat de honger naar spiritualiteit ook daar een van zijn voedingsaders vindt.

De geluksdroom

De mens houdt nooit op te zoeken naar geluk. Ook nu nog. Maar hier schuilt vaak een adder onder het gras: hij haalt nuttigheid en waarheid door elkaar. Terecht stelt men de vraag: waartoe dient godsdienst? Wat is zijn nut? Er is geen beter antwoord op die vraag dan dat van een Franse boerin op een enquête: "Si la religion ne sert pas à être heureux, elle ne sert à rien" ("Godsdienst dient om gelukkig te worden of hij dient tot niets"). In deze gelukshonger ligt de voornaamste drijfveer die de come back van religie en spiritualiteit op onze dagen verklaart.

God heeft iets te maken met gelukkig worden. Het is inderdaad gebleken dat deze gelukshonger niet is afgenomen naarmate de eerste behoeften meer bevredigd en zelfs over-bevredigd zijn geworden.

De materiële welstand heeft die honger niet gestild, maar hem nog aangevuurd. Hoe groter immers de welvaart, hoe meer men voelt nog ver af te staan van het echte welzijn. Geld, seks en macht maken niet gelukkig. Dat staat al lang te boek in de bijbel. Maar het verschil is dat deze wijsheid nu niet meer moet gepredikt en “aangezegd” worden, ze is haast experimenteel erfahrbaar in het leven van elke dag.

Om de hoek ligt ook hier de verzoeking op de loer: waarheid is niet zonder meer gelijk te stellen met nuttigheid en God kan niet ingehuurd worden als bevrediger van mijn behoeften. God is waar in zichzelf en veel van wat waar is, is gratis, het is niet direct nuttig. God heeft veel gezegd wat niet direct in de lijn van mijn onmiddellijke behoeften ligt. Hij maakt slapende behoeften bij mij wakker en tilt me op tot een hogere geluksdrang. Er zijn evangelische waarheden die tegen de haren instrijken. De bergrede staat er vol van als ze spreekt over armoede, over de linker- en de rechterwang of over de liefde tot de -vijand.

Wie godsdienst en spiritualiteit reduceert tot onmiddellijke behoeftebevrediging, verlaagt godsdienst tot het niveau van een aspirine. Dit verklaart meteen waarom velen vooral de apotheek bezoeken of verzeilen in een soort spiritualité nomade: ze vlinderen als in een grootwarenhuis, van de ene verkoopsafdeling naar de andere.

Het blijft niettemin waar dat de groeiende behoefte aan spiritualiteit ook te maken heeft met deze aangescherpte geluksdrang van de hedendaagse mens, zijn utilitaire ingesteldheid inclusief. Hij zal moeten ge-sterkt worden in de wetenschap dat waarheid en nuttigheid elkaar niet zomaar dekken en dat het ware en duurzame geluk nog een stuk jenseits, verder achter de horizon ligt van wat ik zomaar aanvoel als behoefte.

De heiligen terug?

Een merkwaardig verschijnsel in de hedendaagse spiritualiteit is de terugkeer van de heiligen. Ze zijn lange tijd weggeweest, gediscrediteerd, vaak ook door overtrokken hagiografische misbaksels.

Maar er is meer. De hedendaagse mens wijzigt zelden de koers van zijn ideeën en van zijn praxis louter of alleen op grond van toespraken, preken, abstracte ideeën en grote principes ; hij wil modellen en voorbeelden zien. De volkswijsheid zegt trouwens al eeuwen: “woorden wekken, voorbeelden trekken”. De mens bekeert zich niet meer op het woord van professoren en predikanten, maar door het zien van getuigen. Als het al zou gebeuren dat men luistert naar sprekers, dan is het omdat ze precies eerst en vooral getuigen. Het woord is danig gevalueerd door de woordenstroom van de laatste decennia. De drang om alles be-lichaamd te zien in modellen is onmiskenbaar. Trouwens door de bekende zoomtechniek hebben de media alles gepersonaliseerd. Men be-kritiseert niet zozeer een regering, nog minder een parlement, maar die of die minister, niet het instituut Kerk maar wel de persoon van de paus.

Verklaart dit niet de merkwaardige come back van de heiligen in de spiritualiteit? Men denke alleen maar aan de kleine Theresia en de wereldreis van haar relieken. Tegelijkertijd is er inderdaad ook een gevoelige kwaliteitsverbetering in het genre hagiografie: de heiligen zijn meer mens geworden, navolgbaar en dichterbij. Maar daaraan alleen zal het wel niet liggen. Men is op het gebied van heiligenlevens immers al decennia lang doende aan kwaliteitsbewaking. Is het niet veeleer zo dat een van de kenmerken van de nieuwe spiritualiteit de zin is voor het concrete, gepersonaliseerde, de

voorkeur voor modellen? De hedendaagse mens wil niet alleen denkstof: hij wil veeleer iets zien, niet alleen concepten maar beelden. Dat wist Jezus ook al toen hij tot de eerste leerlingen zei: “kom en zie...”

*‘Homo naturaliter religiosus’
‘Le Christ incontournable’*

Er zijn al heel wat bronnen blootgelegd die dit reveil van de spiritualiteit op onze dagen hebben gevoed. Ze hebben allemaal hun waarheid en zijn bedenkenwaardig. Ze kunnen ons helpen om dit reveil te verklaren, te stimuleren en in goede banen te leiden. Maar is de diepste reden van dit alles reeds uitgezegd in wat voorafgaat? Wellicht niet.

Belangrijk is dat er nog twee andere dingen te bedenken zijn bij dit alles. Het eerste zal wel zijn dat de mens een homo naturaliter religiosus blijkt te zijn. Wat er met hem ook gebeurt, doorheen welke culturele of andere mutaties hij ook gaat, diep in zijn wezen blijft hij fundamenteel ‘religieus’. Hij ervaart zijn afhankelijkheid en eindigheid. Precies om-dat hij er zich bewust van is dat hij eindig is, kan hij niet anders dan denken aan oneindigheid. Door dit existentiële manco zelf wordt hij ge-dreven naar de Oneindige, tenminste met zijn onbeantwoorde vragen. Het verschijnsel religie is niet weg te branden uit de mens, alle voorspellingen van sommige biologen, sociologen, psychologen en godsdiensthistorici ten spijt. Die hebben al vele jaren de verdwijning van de godsdienst voorspeld of zijn reductie tot iets anders. Het bleek overmoed. Evenveel keren is de religie weer opgedoken: is ze dus wel uitroeibaar of zomaar een bijproduct van het ‘ongelukkig bewustzijn’? Als het waar is dat God de mens heeft geschapen naar zijn beeld en zijn gelijkenis, hoe zou die mens dan ooit de herinnering daaraan uit zijn geheugen kunnen wissen en die navelstreng straffeloos doorknippen? God zit in zijn genen. Ligt dan de diepste reden van zijn zoeken naar spiritualiteit niet in dit ‘creatuurlijk’ karakter van de mens?

Er is nog een andere bron aan te wijzen. Of is het dezelfde? Het is de onweerstaanbare aantrekkingskracht van de Christus. “Le Christ est incontournable”, werd ooit gezegd. Elke tijd heeft zijn Christus gemaakt en de ‘schoonste onder de kinderen der mensen’ gevormd. Wat al voor confectiepakketten hebben we die arme Christus niet aangemeten! Maar Hij is altijd opnieuw uit de kleren gegroeid. Het evangelie leidt altijd weer terug naar een Christusbeeld dat onweerstaanbaar is en niet te vangen in de ideeën of voorstellingen van één bepaalde tijd. Hij is de Feniks die steeds weer verrijst uit de as van al de branden die de verbeelding van de mens steeds weer aansteekt. Daar ligt de reden van elk spiritueel reveil, ook dat van onze tijd.

Een verstopte bron?

Eén ding blijft toch verwondering wekken. Er is één bron van authentieke christelijke spiritualiteit die niet meer schijnt te vloeien: het zondebewustzijn en de behoefte aan vergiffenis. We voelen wel gebrokenheid en ervaren zoveel nood aan genezing op velerlei gebieden. Maar heling voor onze morele ontoereikendheid en ziekte voelen we nog amper. Dat zou verontrustend moeten zijn. Want elke christelijke spiritualiteit die niet begint bij de metanoia zou wel eens een dwaalweg kunnen blijken, een doodlopend pad. Jezus’ eerste woorden bij zijn publiek optreden in het Marcusevangelie waren toch: “Bekeert U...”. Eerst later volgt: “...en gelooft in de Blijde Boodschap”. We hebben de volgorde omgeworpen: de blijheid voor de bekering! Maar hoe kan een boodschap blij zijn als ze

ons niet van iets droefs hoeft te bevrijden? Is die christelijke boodschap dan nog iets anders dan een van de vele goedkope heilstherapieën zonder morele bekering waarvan onze tijd zat is? Drinken we dan niet uit een waterput die gebarsten is? Met de zekerheid van de ontnuchtering verderop? Op het gebied van zondebesef en deemoedig roepen 'uit de diepten': "Heer, als ge mijn zonden blijft gedenken, wie houdt dan stand?" – psalm 129) is er nog heel veel weg af te leggen. Het is dus veel te vroeg om al overwinningsbulletins te publiceren. Elke echte christelijke spiritualiteit begint met de deemoedige bede: "Heer, heb medelijden met mij ..."

II

HET SCHONE, BRON VAN HOOP EN VERWACHTING

Spiritualiteit is hunker naar genezing en verlangen om meer mens te worden. Heel onze tijd zoekt ernaar. Maar is er een weg die zelden be-wandeld wordt en een terrein dat braak blijft liggen: dat van het schone. Zelden of nooit wordt het schone aangewezen als vindplaats van genezing en humanisering. Is het misschien omdat schoonheid altijd weer vernauwd wordt tot het enge domein van het louter esthetische? Maar het schone is veel meer dan een kwestie van lijnen, kleuren en vormen en van de wereld van de schone kunsten. De Grieken hadden het wél door: ze maakten een congenitale verbinding tussen schoon en goed: kalos-kagathos. Misschien is de meest exacte weergave van dit onvertaaltbare woord wel: noblesse, de kaloskagathos is een nobel mens.

Wat nu volgt is enkel een pleidooi voor die verwaarloosde zus onder de drie universalia: het ware, het goede en het schone. Het zijn alle drie Godsnamen. Hoe zou het dan ook anders kunnen of er is vanuit het schone iets te zeggen aan de Godzoekers. Schoonheid heeft te maken met spiritualiteit!

De manco's van onze tijd

Keren we nog even terug naar het terrein van de diagnose. Voor één enkel ogenblik maar. Welke zijn de manco's van onze tijd en de pijn van onze tijdgenoten?

Onze tijd is buiten adem. Precies omdat het hem ontbreekt aan gratuiteit. Hij is geheel gemagnetiseerd door de zorg om het nuttige, het economisch rendabele, de techniek en de positief-wetenschappelijke kennis, ook de gulzige en formele communicatie. Er is een ontstellende afwezigheid van gratuiteit en generositeit.

Daarbij komt nog de zwakheid van onze hoop. Veel beloften zijn niet ingelost en hebben ons teleurgesteld. Eén na één hebben we ze gehoord: de triomfkreten als: “we treden binnen in het industriële tijdperk”. Maar die bracht het geluk niet. Daarna was het: “we beginnen de nieuwe epoca van de vrije tijd”. Dat was het ook al niet. Daarom horen we nu soms: “daar is ze, de depressieve maatschappij”. Zo vallen de vestingen van de hoop, de ene na de andere. Zo kan de mens cynisch worden en zich opsluiten in het nu-moment; hij kan weigeren zich iets te herinneren en zich zeker geen eschatologische begoochelingen maken.

Er is ook groot tekort aan interioriteit. We hebben wel zin voor introspectie, maar ons ‘ik’ is leeg: het heeft geen stevigheid. Het functioneert vaak alleen als thermometer die de buitentemperatuur registreert en frileus reageert. Maar ons innerlijk heeft veel te weinig kracht en stevigheid om ook als thermostaat te fungeren. We registreren, we ondergaan, mee klimmend of dalend met de golvende emoties van publieke opinie en de media.

We ontberen gezond besef van tijd en duur. We hebben weinig ge-heugen en raken aldus los van onze roots, van ons verleden. “Waartoe trouwens achteromkijken, het verleden is gisteravond toch voorgoed ge-storven!” Maar ook naar de toekomst toe hebben we zo weinig voelhorens: het ontbreekt ons aan durf en verbeelding.

We hebben ook te weinig oog voor universaliteit en het ontbreekt ons aan kracht hiervoor. Heel sterk is onze tijd in formele communicatie en nog sterker in het stuwen van de informatieve stroom. Maar de waarheid is 'de waarheid van elk voor zich'. Ieder is keizer in het imperium van zijn subjectiviteit. Zo gaat de notie van een objectieve en universele waarheid ten onder en overheerst een vaak utilitair subjectivisme. Met het gevolg dat de stap maar klein is om vanuit de eigen subjectieve waarheid die absoluut gesteld wordt, toe te geven aan de verzoeking ze ook eventueel met geweld aan anderen op te leggen.

Tenslotte, om het tableau enigszins af te ronden: er is inflatie van het woord ten nadele van het symbool, het schone en het paradoxale spreken. We zijn in een periode beland waar veel gezegd wordt, maar weinig gesuggereerd, waar veel uitgelegd wordt maar weinig getoond. Zulke samenleving zonder zin voor symbolen en suggestie wordt monotoon en vervelend. De 'geheimen' zijn weg gevallen.

De valse therapieën

De diagnose is wellicht te somber, maar ze houdt veel waarheid in. Elk manco zoekt naar vervulling. Het is dan ook niet te verwonderen dat onze samenleving vanuit haar survivalinstinct haar auto-therapie wil vinden. Ze heeft er al heel veel gevonden en uitgeprobeerd. Vaak met een gedeeltelijk succes, al is het dan op korte termijn.

Daar is vooreerst de rage van de auto-medicatie, het bijna obsessieve absorberen van een verontrustende hoeveelheid geneesmiddelen, tranquillizers, spierversterkers of pijnstillers: 's avonds kalmeren, 's morgens oppeppen'. Maar helpt zoiets wel? Kan je een pathologie van het 'zijn' van de mens wel genezen door de remedie te gaan zoeken in het domein van het 'hebben'? Kan je een tekort aan zin aanpakken met een technische kunstgreep? Kan je kwalitatieve pijn verhelpen met kwantitatieve overdaad?

Hetzelfde geldt voor de auto-therapie door drugs en alcohol: de zieke tijdgenoot is ziek in zijn ziel en niet enkel in zijn lichaam, in zijn kern, niet aan de periferie. Hij heeft geen huidplaag maar een hartkwaal. Alcohol en drugs gaan niet verder dan het weefsel, ze genezen de ziel niet. Ze zijn van de orde van de droom.

Anderen gaan het zoeken in de wijsheid van het Oosten of in de droom van een universele religie of wereldwijde ethica. Vaak gaat het om een troostende boodschap die geen eis tot persoonlijke bekering impliceert. In die religies en wijsheden treedt men binnen als in een soort 'kuuroord': je hoeft je maar te laten doen, zelf hoeft je niets te doen. Zoiets staat haaks op het christendom waar de eerste religieuze stap begint met bekering. Godsdienst is geen 'thalasso-therapie'.

Tenslotte is er nog een laatste auto-medicatie: de warme geborgenheid van sekten en kleine groepen. Ze hebben hun geheim: de miniaturisering. "De grote wijde wereld is te koud, kom in de sauna", heet het. "De leer van de grote religies is veel te gecompliceerd, kom en lees ons beknopte vademecum. Hun moraal is veel te uitgebreid of het volgen van eigen geweten veel te ingewikkeld, volg de leider, die weet het best. Waarom het moeilijk maken als het makkelijker kan?"

Hebben al deze auto-therapieën enige toekomst? Niets is minder gegarandeerd.

De therapie van de hoop

Is er dan geen medicijn te vinden voor onze kwalen? Jawel. De hoop. De enige weg voor onze tijd om te genezen bestaat erin dat de hoop weer opgewekt wordt. Want die ontbreekt in veel gevallen. Veel dingen hebben we nodig: geloof en liefde, solidariteit, creativiteit en inzet. Maar wat we het meest behoeven is de hoop. Als die afsterft, lijden we niet zomaar aan een infarct: dit is vaak te genezen. Maar de hoop is de hartspier van de mens en van de samenleving: als die geraakt wordt, is er een hartstilstand en die is dodelijk.

Maar de hoop is geen utopie. Waar ligt het onderscheid? Utopie is ‘hoop’ die steunt op eigen kracht en inspanning. Ook de utopist verwacht iets nieuws, maar hij is ervan overtuigd dat hij dat zelf wel klaarspeelt, met eigen vernuft, inzet en inspanning. De mens van de hoop verwacht iets radicaal nieuws. Het zal van elders komen en alhoewel het ook zijn eigen inspanningen vooronderstelt, is het resultaat niet in evenredigheid. De utopie is vooral spanning en inspanning. Hoop is ontspannen en vertrouwd. Zo is ze meteen ook in de grond bevestiging van een transcendentie. Een Andere zal het realiseren – niet zonder mij – maar met méér dan mij. Het nieuwe dat komt zal niet de exclusieve vrucht zijn van mijn kennis of vaardigheid, noch beloning voor eigen verdiensten. De hoop put niet uit de eigen waterput, ze leeft van het vermoeden dat er ergens hogerop een bron moet zijn. De waterput bergt geen verrassing, een bron verrast altijd.

“De wereld zal gered worden door het schone”²

De schoonheid, zoals de bron, bergt in zich altijd verrassing en gratuiteit. Ze is daarom de zuster van de hoop en haar biotoop. Daarom zal het schone ook diep genezend zijn voor de manco’s van onze tijd. Ze draagt in zich alles wat ons zo vaak ontbreekt. Ze kan het veel verwaarloosde antidotum zijn voor de toxines van onze tijd.

Het schone draagt in zich geheugen en dus geloof. Want het schone openbaart ons de diepe wortels van onze voorgeschiedenis. Er bestaat geen schoonheid zonder traditie, zonder geheugen, zonder voortbouwen op al wat aan creativiteit is voortgebracht lang voor wij er aankwamen. Geen enkele kunstvorm – hoe revolutionair ook en hoe schijnbaar brekend met het verleden – is te verklaren zonder dat verleden. Er is geen schoonheid zonder geheugen. Het schone – en de kunst in het bijzonder – verwijst overal naar onze wortels: wie intreedt in de wereld van architectuur, beeldhouwkunst, muziek, theater en literatuur, vindt zijn wortels in de humus van duizenden jaren geschiedenis van ideeën, gevoelens en emoties. Hij vindt zichzelf terug in zoveel andere mensen die hem zijn voorafgegaan, met hun vreugde en hun smart, hun dromen en hun ontgoochelingen. Hij vindt er vaste grond onder de voeten. De geheugenloze moderne mens is als een kosmonaut: hij zweeft in zijn capsule, los van elke stabiliserende zwaartekracht. Hij heeft alle moeite om zijn bewegingen te coördineren. Een mens met geheugen staat weer op vaste grond: hij kan zich met precisie oriënteren. De schoonheid geeft ons weer backing: we ervaren een steun in de rug en doorbreken onze tijdloze eenzaamheid.

Het schone legt ook de link met de toekomst: het leidt binnen in een cultuur van verwachting, verrassing en hoop. Het brengt ons in evenwicht, bemoedigt ons voor wat ons wacht, introduceert ons in het rijk van de mogelijkheden. Het bereidt de toekomst voor en voert er ons reeds in binnen.

Zoals het schone gevoed wordt door het geheugen en het verleden integreert, zo is het ook doordrongen van verwachting en verlangen: de schoonheid heeft burgerrecht in het rijk van de hoop.

Maar schoonheid zorgt ook voor een derde vorm van therapie: ze vermag energie op te roepen en te leveren om te kunnen handelen; het schone zet altijd in beweging. Precies omdat elke schoonheid ook symboliek hanteert, is ze een soort hefboom om los te komen uit de inertie en over te gaan tot het handelen. “Geef me een symbool en ik verander de wereld”, zegt de wijze. Want door zijn polyvalentie en zijn inworteling in de imaginaire archetypes, in de archeologie van het menselijk bewustzijn, maakt het schone energie vrij.

De oude wijsgerige definitie van het schone was dat schoonheid de halo is rond de waarheid: splendor veri, de schitterende krans rond de zon van de waarheid. Schoonheid is de kracht, de schittering en het vuur van de waarheid. Daarom bergt ze in zich een ongehoorde kracht om in beweging te zetten, ze is het voorspel van de werkzame liefde. Iets schoons te geven aan de mens, maakt het hem moeilijk om nog slecht te handelen en zet hem aan tot het goede. Meer dan al het andere, doet het schone de mens edel denken en handelen.

Schoonheid is aldus een synthese van geheugen, verbeelding en edelmoedigheid: ze ligt op het kruispunt van geloof, hoop en liefde. Ze verbindt met het verleden, anticipeert de toekomst en zet het nu in beweging. Ze is dus therapeutisch en geneest onze kwetsuren. Om te beginnen bevrijdt ze ons van de terreur van het nuttigheidssyndroom, van het puur economisch denken en doen, van de louter technische ingesteldheid en van de koude berekening. Niets heeft meer geneeskraft voor onze samenleving dan het schone. Daarom hoort het dat er in onze steden naast vindplaatsen van techniek ook vindplaatsen zijn van schoonheid; naast elektrische centrales, ook aangelegde plantsoenen en mooie beelden.

Contemplatie en universaliteit

Schoonheid is ook therapeutisch omdat ze in de mens de contemplatie doet ontkiemen, ze voedt en in stand houdt. Een cultuur waaruit de schoonheid weg is, is een cultuur zonder contemplatie en zonder interioriteit. Ze vervalt dan in de verzoeking van het grijpen en het manipuleren; ze verlaat de orde van het ‘schouwen’ en bewonderen. Het oog verliest het van de hand. Schoonheid behoort tot het rijk van het zien en ontsnapt aan het rijk van het manipuleren en het onderwerpen. Wat schoon is, is gemaakt om er al schouwende rond te gaan, niet om het te lijf te gaan of aan te raken maar om ervan af te blijven. Schoonheid richt zich tot het oog: ze wil ge-con-templeerd worden.

Schoonheid leidt ook binnen in de universaliteit: ze verbreekt de eenzaamheid. Ze spreekt een taal die iedereen begrijpt, ver boven en buiten de limieten van de gewone taal en de tekens. Zelfs wie niets van de woorden van een spektakel begrijpt, kan onder de indruk komen van een Griekse of Shakespeariaanse tragedie. Dat is nog meer het geval wanneer het gaat om muziek of beeldende kunsten: de schoonheid creëert een universele wereld, ze bevrijdt de mens uit zijn kosmisch isolement en opent de deuren en de vensters op een universum waar hij welkom is, waar hij zich thuis kan voelen en waar iedereen iedereen begrijpt. Daarom brengt ze ook rust: ze pacificeert en verzoent.

Het schone geneest door die universaliteit: het legt verbanden en banden tussen mij, de anderen en de wereld, tussen het verleden en wat komt, tussen natuur en de kosmos. Het ver-bindt en is in die zin elke re-ligieuze (religare-verbinden) ervaring.

Precies omdat de schoonheid symbolen hanteert, is ze ook verzoeningsbekwaam: ze verdraagt de paradoxen. Symbolen zijn altijd polyvalent: ze kunnen verenigen wat het conceptuele denken moet onderscheiden en scheiden. Zo kan water als symbool zowel leven als dood, zowel kiem als vernietiging suggereren en dat in één enkele ken-greep. Het verstand heeft daarvoor twee onderscheiden concepten nodig die niet tegelijk kunnen worden gedacht. Zo kent de bijbel zowel het water van de oerzee waaruit alle leven komt als het water van de zondvloed waaruit de dood komt. Zo is de doopvont de plaats waar het oude leven in de zonde wordt begraven en waar het nieuwe leven in Christus ontspringt. Het water doodt en doet leven, de zee lokt aan en schrikt af. Het water is polyvalent omdat het een symbool is.

In één woord: het schone is therapeutisch omdat het ons verbindt door het geheugen met het verleden en ons aldus vestigt in een gelovig vertrouwen, omdat het ons doet opzien naar de toekomst en ons vervult van hoop; en omdat het ons aanzet tot inzet in het nu en omdat het toewijding in liefde opwekt. Schoonheid geneest ons van de kwetsuren die het puur economisch, utilitair en technisch denken en doen veroorzaakt. Ze redt ons van de loutere manipulatie en bevrijdt ons uit het isolement, om ons binnen te voeren in de universaliteit. Ze is onverzoenbaar met het geweld en met de koorts van de haast. Ze brengt tot rust en ze verschaft stabiliteit, omdat ze referentiepunten aanreikt. Ze transcendeert de koude univociteit en leidt binnen in het rijk van de paradoxen door haar symbool-taal die synthetiseert, verbindt, één maakt.

Een weg naar God

Misschien is schoonheid voor onze tijd ook de beste weg naar God. God is inderdaad én waar én goed én schoon. Deze drie toegangspoorten zijn alle drie legitiem; ze staan open om ons God te laten vinden: het zijn Gods eigen namen.

Maar de poort van de waarheid gaat voor onze tijdgenoten vaak moeilijk open. De vraag van Pilatus – “wat is waarheid?” – ligt hun op de lippen bestorven. Bij de waarheidspoort staat de scepsis op wacht, velen blijven buiten staan en raken niet over de drempel. De waarheid lijkt zo ver af en wie beweert ze gevonden te hebben, wordt op de koop toe nog vaak verdacht en beschuldigd van arrogantie en hoogmoed.

De poort van het goede – van de moraal – weerhoudt al evenveel tijdgenoten om binnen te gaan. God is goed, maar wat doen we dan met het kwaad? Hem volgen door een ‘goed leven’ en een morele integriteit lijkt zo moeilijk: “Ik kan het niet aan”, “Ja, wat ik zou willen doen, doe ik niet en wat ik als kwaad wou vermijden, heb ik al meteen gedaan”. Iedere tijdgenoot parafraseert deze Paulustekst wel op zijn eigen manier. Maar blijft dat het goede als ingangspoort naar God voor velen een ‘brug te ver’ is.

Maar de toegangspoort van het schone stelt onze tijdgenoten blijkbaar voor minder problemen: de weerstanden vallen. Tot jongeren spreken over God als waarheid of als oerbeeld van volmaaktheid, doet ze vaak heel vlug afhaken. Maar God laten kennen in de schepping, de natuur, de bijbel, de geschiedenis, in de mens en in de cultuur, ontzenuwt hun wantrouwen en ontwapent hun weerstanden. Hen binnenleiden in de ontelbare modellen van schoonheid in kerken, musea, muziek,

literatuur en theater is een weg naar God die veel te weinig werd betreden. De passies van J.S. Bach hebben een ‘openbaringsdimensie’ waar weinigen – ook jongeren – aan weerstaan. Dit niet alleen om hun muzikale perfectie. Ze bieden iets aan wat van hoger komt.

Wellicht is er geen andere theoloog in deze eeuw die deze weg van het schone zo bewandeld heeft als Hans Urs von Balthasar. Zijn theologie is een *esthetica*, niet in de enge zin van dat woord – het strikt artistieke – maar in de zin van de schoonheid als *splendor veri*. Als men aan onze tijdgenoten zou kunnen laten voelen hoe schoon God is en hoe Christus “de schoonste is van alle mensenkinderen die het schone getuigenis voor Pilatus heeft afgelegd”, dan zouden er ongetwijfeld veel meer de weg naar God vinden. Zeker, dogma en moraal, het *verum* en het *bonum* verliezen hun rechten nooit: ze behoren trouwens allebei ook tot de *universalia* en ze zijn even goed Godsnamen. Maar de *scepsis* en de ontmoediging staan aan hun poorten en verhinderen de doorgang. Maar voor de poort van de schoonheid hoort men beter woorden van verlokking zingen: “kom binnen”. En we geloven het vlugger!